УДК 351.853

О. В. Проніна,
здобувач, Академія муніципального управління

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Проаналізовано критерії групування існуючих теорій природокористування. Визначено проблеми економічного розвитку і екологічної безпеки в Україні.

The criteria of groupment of existent theories of natural use are analysed. The problems of economic development and ecological safety are certain in Ukraine.

Ключові слова: державне регулювання, забруднення довкілля, нормативне регулювання, природокористування, проблема екологізації, ринковий механізм.

ВСТУП

Специфіка сьогоднішньої ситуації полягає в тому, що накопичувані десятиліттями екологічні проблеми тепер треба вирішувати в зовсім інших політичних та економічних умовах. У зв'язку з цим надзвичайно актуальними є еколого-економічні дослідження трансформаційних процесів, наукове обгрунтування стратегії екологічної політики і т.д. Сьогодні, коли стала очевидною низька результативність уніфікованих механізмів регулювання стану довкілля, виникла об'єктивна необхідність у здійсненні ефективної державної екологічної політики, що вимагає відповідного теоретичного аналізу, осмислення її суті та змісту, оцінки сучасного стану, наукового обгрунтування шляхів її вдосконалення та механізмів реалізації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вагомий внесок у становлення національної екологічної політики зробили й українські вчені. Соціально-економічні аспекти формування та реалізації екологічної політики, її регіональні особливості висвітлені в працях Амоші О.І., Балацького О.Ф., Буркинського Б.В., Галушкіної Т.П., Герасимчук З.В., Гринів Л.С., Данилишина Б.М., Долішнього М.І., Качинського А.В., Коваля Я.В., Мельника Л.Г., Мішеніна Є.В., Міщенка В.С., Павлова В.І., Сахаєва В.Г., Синякевича І.М., Стадницького Ю.І., Степаненка А.В., Степанова В.М., Трегобчука В.М., Туниці Ю.Ю., Федорищевої А.Г., Харічкова С.К., Хвесика М.А., Хлобистова Є.В., Чернюк Л.Г. Шевчука В.Я., Шостак Л.Б., та ін. Правові та суспільно-політичні засади екологічної політики розкриті в наукових дослідженнях Андрейцева В.І., Васюти С.І., Голубця М.А., Костицького В.В., Кравченко С.М., Лазора О.Я., Луцька В.С., Толстоухова А.В., Хилька М.І. та ін. Економічним проблемам екологічної політики присвячені праці відомих зарубіжних вчених Баумоля У., Боулдінга К., Гофмана К.Г., Данилова-Данильяна В.І., Ендреса А., Кольхааса М., Корба Б., Начилхаута П., Ніза А., Панайоту Т, Пахомової Н.В., Порфир'єва Б.М., Сміта Ф. та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— проаналізувати критерії групування існуючих теорій природокористування;

— визначити проблеми економічного розвитку і екологічної безпеки в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

Причини розбіжностей у поглядах на проблему взаємозв'язку економічного росту і екологічної безпеки треба шукати у різних підходах до тлумачення наступних ключових питань:

— пояснення причин екологічної кризи;

— шляхи подолання екологічної кризи;

— сумісність економічного росту з охороною навколишнього середовища;

— вибір механізмів та інструментів екологічної політики.

Вказані питання можна розглядати як своєрідні критерії групування існуючих теорій природокористування (табл. 1).

В основі першого критерію лежать як реальні протиріччя в сфері природокористування, так і особливості методології науки і її здатності дати об'єктивний причинно-наслідковий аналіз явищ та процесів. Ясна річ, що ці протиріччя зумовлені як темпами і масштабами розвитку продуктивних сил, так і характером виробничих відносин. Узв'язку з цим деякі вчені основну причину загострення екологічної ситуації вбачають у розвитку продуктивних сил і пропонують скоротити ті виробництва, які негативно впливають на навколишнє середовище (М. Георгеску-Реген, У. Каттон, Е. Ольсен та ін.).

На нашу думку, з подібними поглядами важко погодитись. Візьмемо для прикладу Україну і Францію. Будучи найбільшими за площею країнами Європи, маючи приблизно однакову забезпеченість природними ресурсами (по деяких з них Україна перевищує Францію), вони тим не менше знаходяться на різних рівнях соціально-економічного розвитку та екологічної безпеки. За даними І.С. Коропецького (США), валовий національний продукт на душу населення у Франції був у 3 рази вищим, ніж в Україні. За показником сукупного споживання продуктів та послуг Україна ще в 1987 р. відставала в 4—5 разів. З того часу, як вважає В. Трегобчук, реальний рівень споживання зменшився в нас щонайменше втричі [5, с. 15]. Частка витрат на охорону навколишнього середовища у валовому суспільному продукті Франції у 8 разів більша, ніж в Україні. З наведеного прикладу видно, що основну причину загострення екологічної ситуації швидше за все треба шукати не в масштабах розвитку продуктивних сил, а в характері економічних відносин, що панують у суспільстві.

Таблиця 1. Групування теорій природокористування [15]

Критерій групування	Головна теза концепцій	Дефініція (зміст) поняття (концепції)
Тлумачення головної причини екологічної кризи	Недоліки в розвитку продуктивних сил	Технічний детермінізм
	Недосконалість системи інститутів суспільства	Інституціоналізм
	Обмежений розвиток ринкових відносин	Неокласицизм
Ставлення до можливості подолання екологічної кризи	Негативне: криза нездоланна	Екологічний песимізм
	Позитивне: подолання кризи можливе	Технологічний оптимізм
Ставлення до ідеї сумісності економічного росту охорони природи	Негативне: економічний ріст треба припинити	Теорії «антиросту»
	Позитивне: економічний ріст можливий	Теорії «якісного» і «модифікованого» росту
Пропоновані засоби проведення екологічної політики	Методи прямого державного регулювання	Дирижизм
	Опосередковані (ринкові) методи	Неокласицизм
	Змішані методи	«Неокласичний синтез»

Інша група вчених (Дж. Гелбрейт, М. Ельшлегер, К. Капп, Р. Неш, Г. Гендерсон та ін.) є прихильниками системи державних інститутів у регулюванні екологічної безпеки і пов'язують перспективи вирішення екологічних проблем з необхідністю посилення адміністративного контролю, розширення законодавчо-нормативної бази. Досить відомими є також погляди У. Баумоля, А. Ніза, У. Оутса, Р. Хевмена, Ф. Фірмена та ін., які вважають, що, оскільки основою соціально-економічного росту є ринкові відносини, які об'єктивно не можуть охопити всі сторони взаємодії суспільства і природи, то і порушення гармонійних зв'язків між ними є неминучим [1, с. 20].

Другий критерій групування теорій природокористування відображає погляди вчених на принципове питання: чи можливе подолання екологічної кризи? В цьому плані простежується поляризація думок: песимісти говорять про екологічну катастрофу як неминучий фінал існуючого розвитку подій; оптимісти впевнені у можливості виходу з екологічної кризи за умови здійснення певного комплексу заходів.

Третій критерій базується на думках вчених щодо питання фундаментального характеру: чи можна забезпечити екологічну безпеку в умовах економічного росту? І дійсно, якщо ми говоримо про деградацію навколишнього середовища, вичерпність природних ресурсів і т.п., то логічно виникає питання: а чи потрібно продовжувати економічний ріст? Відповідь песимістів тут однозначна — його треба припинити, щоб запобігти екологічній катастрофі. Деякі вчені (Е. Ольсен, У. Педдок, Р. Педдок) взагалі вважають, що суспільство не в змозі зупинити економічний ріст, це може викликати різке збільшення впливу на природу, що тільки загострить екологічну ситуацію.

Серед оптимістів також немає єдності у підходах до проблеми економічного росту. Одні вважають, що порятунком від екологічної катастрофи може бути тільки економічна стагнація з поступовим переходом до звуженого відтворення (К. Боулдінг, Г. Вудвард, М. Ельшлегер, Д. Медоуз й ін.). Інші вчені виступають за збереження економічного росту на основі якісно нових, "соціалізованих" його критеріїв (Дж. Гелбрейт, У. Ростоу, А. Таучер, Р. Хейлбронер й ін.). Є також група вчених (У. Беккерман, Н. Джекобі, А. Ніз, У. Нордхауз й ін.), які вважають економічний ріст обов'язковим засобом вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем.

Німецький вчений М. Кольхаас, провівши порівняльний аналіз динаміки стану навколишнього середовища та макроекономічних показників розвитку ряду країн, прийшов до висновку, "що шкідливий вплив на навколишнє середовище строго не зв'язаний з рівнем інтенсивності господарської діяльності. Економічний ріст можливий і без підвищення шкідливого впливу на навколишнє середовище" [6, с. 745].

Наступний критерій розкриває певні відмінності у підходах до вибору засобів та інструментів здійснення екологічної політики. Група вчених, як вже говорилось, є прихильниками прямого державного впливу на процес виробництва і споживання з метою досягнення соціально необхідних рівнів екологічної безпеки (Ж. Севедж, М. Берк, Дж. Куп, Д. Хенінг й ін.). Інші ж віддають перевагу механізмам ринкового регулювання (У. Баумоль, А. Ніз, Д. Макінтош, Ф. Сміт, Р. Солоу, Т. Тітенберг й ін.).

Вище говорилось про існуючі наукові погляди на проблему економічного росту і екологічної безпеки в глобальному масштабі. Характерно, що навіть найбільш песимістичні висновки вчених не завжди базуються на категоричному запереченні росту як основної причини загострення екологічної ситуації. До уваги, перш за все, беруться якісні параметри економічних процесів, які так чи інакше пов'язані з втручанням в екологічні системи. А тому, приймаючи за аксіому тенденцію до зниження їх асиміляційного потенціалу, багато вчених приходить до висновку, що існує певна межа економічного росту, переступивши яку глобальна екологічна катастрофа стане неминучою. Не вдаючись до полеміки з авторами подібних поглядів, резонно виникає два принципових питання. Перше: якими показниками можна вимірювати потенціал росту і які їх критичні значення? Тобто на якому рівні розвитку перед суспільством "засвітиться" червоне світло? І друге: якщо людство визнає принципи планомірності і право кожного на достойне життя, то чи справедливими будуть заклики до обмеження економічного росту для слаборозвинутих країн, де проживає абсолютна більшість населення планети, рівень забезпечення якого матеріальними, соціальними та екологічними благами є набагато нижчим у порівнянні з незначною кількістю економічно багатих держав. Закликаючи до припинення економічного росту задля глобального екологічного порятунку, ми автоматично переносимо високі життєві стандарти розвинутих країн на всі інші, тим самим фактично перекладаючи відповідальність за майбутні покоління на невинних. У даному випадку діятиме тільки друга частина відомого принципу "один за всіх, всі за одного" [2, с. 58].

А тепер задамо таке питання: а чи існують універсальні механізми регулювання економічного розвитку в глобальному масштабі? Якщо навіть визнати, що панацеєю від екологічної катастрофи є відмова від подальшого економічного розвитку, ігноруючи при цьому норми справедливості щодо слаборозвинутих країн, то готовність суспільства безболісно підкоритись такій перспективі виглядає дуже сумнівною.

Викладені вище думки свідчать про те, що проблема економічного розвитку і екологічної безпеки є надзвичайно складною і жодна з теоре-

тичних моделей не вичерпує всіх її аспектів, а тим більше не може претендувати на роль глобальної доктрини.

Правомірність такого висновку підтверджується не тільки практикою, а й аргументацією тієї гіпотези, що, навіть якщо існує певна межа економічного росту, будь-яке суспільство, маючи в запасі деякий діапазон для свого розвитку, може реалізувати своє право на прогрес без зниження рівня екологічної безпеки.

Національна статистика України не виділяє окремою графою скиди забруднених стоків промисловими підприємствами, а подає узагальнений показник скидання забруднених стічних вод усіма групами споживачів. А тому можна досить впевнено стверджувати, що частка підприємств у загальній масі скидів у останні роки зменшувалась. Треба також врахувати специфіку обліку скидання стічних вод і визначення рівня їх забруднення. Оскільки основними забруднювачами вод є міста, господарсько-побутовий та промисловий сектори яких скидають стоки, як правило, у єдині очисні системи, котрі в кризовій ситуації не завжди працюють ефективно, то ріст скидів забруднених стічних вод може відбуватись і за рахунок "недоочищення" частки господарсько-побутового сектора на фоні зменшення промислових скидів. А тому можна припустити, що динаміка скидів забруднених стічних вод промисловими підприємствами також мала тенденцію до зниження. Цікаво, що лінії, які показують динаміку забруднення навколишнього середовища в Україні, лежать над траєкторією зміни величини валового суспільного продукту. Цей факт, очевидно, заслуговує більш глибокого вивчення, хоча два висновки можна зробити. Перший підтверджує загальновідомий постулат: навіть гіперзниження обсягів виробництва не забезпечує нульового забруднення середовища. Другий висновок можна представити у формі версії: темпи зниження валових показників забруднення навколишнього середовища в кризові періоди завжди нижчі від темпів економічного спаду. Отже, можна припустити, що економічні системи в кризових умовах володіють антиекологічним потенціалом більшим, ніж їх реальні можливості для активних природоохоронних дій.

Таким чином, з вищенаведеного можна зробити важливі висновки. Перший: екологічна безпека стає одним із ключових елементів глобальної безпеки і ніхто не заперечує факту загострення екологічної ситуації, необхідності здійснення ефективної політики щодо її стабілізації і покращення. Другий: на сьогоднішній день відсутнє однозначне тлумачення характеру взаємозв'язків між економічним ростом і рівнем екологічної безпеки. Погляди вчених на цю проблему значно відрізняються, часто набувають полярних форм, що ускладнює можливість вироблення взаємоприйнятної концепції екологобезпечного розвитку цивілізації. Третій: спільною домінантою існуючих теоретичних підходів до питання оптимізації взаємодії суспільства і природи є визнання факту зростання антропогенного навантаження на природне середовище і, як результат, зменшення асиміляційного потенціалу екосистем, тобто зниження рівня їх здатності до самовідновлення. А раз так, то функцію регулятора в системі "суспільство — природа" в теперішній ситуації може виконати лише суспільство. Не викликає сумніву той факт, що охорона природи вимагає величезних матеріально-фінансових ресурсів. За оцінками спеціалістів, для дотримання норм екологічної безпеки необхідно щорічно витрачати в середньому 3—5% валового національного продукту держави. В Україні, територія якої проголошена зоною екологічного лиха, цей показник в 10—15 разів менший. Тому оцінка реальних перспектив буде для нас невтішною: катастрофічні темпи падіння промислового виробництва в 90-і роки та інші негативні тенденції унеможливили навіть спроби встановити певний паритет між невідкладними завданнями економічного порятунку і першочерговими екологічними цілями, не кажучи вже про постановку питання про пріоритет останніх [3, с. 66]. Економічна ситуація в державі така, що в найближчі роки розраховувати на відчутне збільшення екологічних інвестицій не варто. В цьому плані треба погодитись з тими вченими, які цілком слушно відводять екологічній проблематиці другорядне місце по відношенню до економічних пріоритетів. Четвертий: якщо хочемо мати екологічно комфортні умови проживання, то мусимо спочатку збудувати сильну, цивілізовану економіку. І коли ми говоримо, що на охорону довкілля потрібні великі асигнування, то таке можуть собі дозволити тільки економічно багаті держави; якщо ми вважаємо, що для збереження природи необхідна також висока культура господарювання, то мусимо визнати, що вона більш притаманна економіці ринкового типу, де її основним носієм виступає приватний власник. А тому важко не погодитись з тим, що "виробнича культура, в тому числі й екологічна, вірність прийнятим зобов'язанням, включаючи екологічні, нарешті, справжня екологізація всього способу життя, ієрархії матеріальних і духовних цінностей можуть бути досягнуті лише в суспільстві, яке переступило певний поріг матеріального благополуччя" [4, с. 8].

ВИСНОВКИ

Таким чином, досвід розвинутих країн світу підтверджує висновок про те, що високий рівень екологічної безпеки можливий і при економічному зростанні. Хоча, як показує приклад України, зниження шкідливого впливу на навколишнє середовище можна досягти і скороченням обсягів виробництва. Але якщо в першому випадку гарантії екологічних благ підкріплюються ростом інших суспільних благ, то в другому випадку, навпаки, — за покращення екологічної ситуації суспільство розплачується низьким рівнем матеріального добробуту та соціальним дискомфортом. Можна також з усією впевненістю стверджувати, що економічне пожвавлення в Україні викличе ріст шкідливих емісій у навколишнє середовище. Тоді сценарій суспільного розвитку набере дещо іншого вигляду: покращення соціального становища населення супроводжуватиметься погіршенням якості навколишнього середовища.

Література:

1. Андреєва Н.Н. Організаційно-економічні інструменти регіональної екологічної політики // Вісник соціально-економічних досліджень. — Одеса: ОДЕУ, 2005. — Вип. 20. — С. 19—26.

2. Буркинский Б.В., Ковалева Н.Г. Экологизация политики регионального развития / НАН Украины. Ин-т проблем рынка и экономико-экологических исследований. — Одесса, 2002. — 328 с.

3. Веклич О.О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання // Економіка України. — 2003. — № 10. — С. 62—70.

4. Луцько В.С. Шляхи вдосконалення системи державного управління у сфері екологічної безпеки України / НАН України. Рада по вивченню продуктивних сил України. — К., 1999. — 31 с.

5. Трегобчук В.М. Стратегія ресурсно-екологічної безпеки соціально-економічного розвитку // Економіка України. — 2004. — № 12. — С. 12—20.

6. Хлобистов Є.В. Фінансові механізми екологічної політики // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): наук. журнал / Голов. ред. О.С. Степанов. — К.: НАУ, 2004. — Вип. 3—4. — С. 744—752.

Стаття надійшла до редакції 14.12.2009 р.